

Petra Schindler-Wisten

O CHALUPÁCH A LIDECH

Chalupářství v českých zemích
v období tzv. normalizace
a transformace

ORÁLNÍ HISTORIE A SOUDOBÉ DĚJINY

KAROLINUM

O chalupách a lidech

Chalupářství v českých zemích
v období tzv. normalizace a transformace

Petra Schindler-Wisten

Recenzenti: prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.
doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Praha 2017
Redakce Lucie Zikmundová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2017
© Petra Schindler-Wisten, 2017
Cover photo © ČTK / Alexandr Hampl, 2017

Podpořeno Grantovou agenturou České republiky, projekt číslo 15-08130S -
„Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního
ruchu, 1945-1989.

ISBN 978-80-246-3613-9
ISBN 978-80-246-3631-3 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Poděkování	7
Úvod – národ chalupářů	9
Druhé bydlení v České republice	14
Druhé bydlení v zahraničí	22
„Dřevní“ éra: od počátků rekreace v 19. století do konce 2. světové války	32
Cesta z města jako důsledek industrializace a urbanizace	33
„Moderní“ éra: od konce čtyřicátých let do začátku tzv. normalizace	42
Odsun Němců	43
Proměny vesnice	46
První chalupáři	49
Rozmach chalupaření v období tzv. normalizace	53
Společenské a politické změny po roce 1968	54
(Ne)možnost cestovat do zahraničí	65
Rušné město – můj dům, můj hrad	67
Popularita chat a chalup	71
Volná sobota – chalupářův sen	75
Životní úroveň	77
Rozvoj automobilismu	79
Zákonná opatření a vlastnictví chat a chalup	82
Chalupáři versus komunistický režim	84
Velký návrat – znovuoživení chat a chalup v posledních 25 letech	87

Nové možnosti po roce 1989	88
Transformace venkova	91
Znovuobjevení chalupářské přitažlivosti	93
První nebo druhé bydlení?	96
Nové typy druhého bydlení	98
Chalupaření včera a dnes	101
Budoucnost chalupaření	103
Motivace a důvody chalupaření	107
Únik	109
Cesta z města	111
Přijela jsem na chalupu... ..	113
Seberealizace	115
Chalupa jako investice	119
Rekreace s dětmi	124
Zážitek venkova ve vzpomínkách z dětství	127
Nemožnost cestovat	128
Jiné motivace	130
Chalupářství po roce 1989	132
Volný čas – chalupaření jako životní styl	138
V pátek na chalupu!	140
Chalupa jako místo přechodného bydliště	144
Trávení volného času na chalupě	147
Samožásobitelství a kutilství	150
Rekonstrukce chalup:	
staré plus nové nerovná se nutně „pravé ořechové“	154
Průběh rekonstrukcí	159
Shánění materiálu a svépomoc	164
Sousedovic Toníček nemá žádný koníček...	
„Luftáci“ a „domorodci“	169
Sousedské vztahy mezi chalupáři a místními	170
Vzájemné vztahy mezi chalupáři	178
Závěr	180
Přílohy	186
Obrazová příloha	189
Bibliografie a použité prameny	193
Summary	205
Resümee	208

PODĚKOVÁNÍ

Není úplně běžné, aby mezi napsáním prvního a posledního řádku knihy uplynulo více než deset let. Ani v případě této publikace nešlo o záměr, nicméně „člověk miní, život mění“. V roce 2002 jsem téma chalupaření poprvé zpracovala do podoby diplomové práce. Po osmiletém intermezzu jsem se k němu vrátila a výsledkem bylo úspěšné obhájení doktorské práce. Následovala další několikaletá přestávka a teprve poté jsem se odhodlala k sepsání rukopisu, který během let doznal značných změn.

Knihy by nevznikla bez zásadní pomoci kolegů z Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Můj největší dík patří profesorovi Miroslavu Vaňkovi, který mě k tématu chalupaření před lety přivedl a prošel se mnou celou – mnohdy velmi náročnou – cestu od prvních nesmělých tezí až k této monografii. Jen díky jeho nezměrné trpělivosti a odborné i lidské podpoře jsem knihu dokončila. Za řadu cenných rad a komentářů vděčím také Pavlu Mückemu; Haně Vondrákové Bortlové pak za stylistickou korekturu textu, což mě pomalu, ale jistě posouvalo k cíli. Nemohu opomenout ani povzbudivá slova Lenky Krátké a Jiřího Hlaváčka, která mě v kritických okamžicích dokázala vzpružit.

Inspirativní teze a poznámky jsem nashromáždila také od řady dalších kolegů (především děkuji Květě Jechové a Martinu Francovi), ale i od laiků, kteří měli s chalupařením přímou či nepřímou zkušenost.

Za projevenou důvěru a trpělivost děkuji řediteli Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Oldřichu Tůmovi.

Pro vznik publikace byla neméně důležitá i podpora Grantové agentury České republiky, konkrétně projekt číslo 15-088130S „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu, 1945–1989.

Kniha je založena především na rozhovorech s chalupáři a chalupářkami, proto bych ráda touto cestou vřele poděkovala všem, kteří se podělili o svůj životní příběh a zároveň nechali nahlédnout do hájemství svých chalup.

Ze srdce děkuji mým nejbližším za toleranci a pochopení, které mi po celou dobu projevovali, i když jsem se jim někdy nevěnovala tak, jak by potřebovali. Za láskyplnou podporu děkuji svému muži Jankovi a dětem Maxovi, Noře a Tomovi, které snad díky této knize pochopí, že kolonku „povolání“ si neuzurpuje jen „maminka“.

ÚVOD – NÁROD CHALUPÁŘŮ

Když jsme si se sestrou jako děti hrály v okolí naší chalupy na indiány, ani ve snu mne nenapadlo, že chalupaření se o několik desítek let později stane jedním z mých badatelských zájmů. Dlouhou dobu jsem si myslela, že na chalupu nebo na chatu se běžně jezdí všude na světě. Až během gymnaziálního výměnného pobytu v Německu jsem zjistila, že vlastnit a pravidelně využívat objekt druhého bydlení není úplně samozřejmé. O kořenech a proměnách chalupaření své rodiny jsem měla určité povědomí; proč se však chalupaření a chataření stalo nedílnou součástí celé české společnosti, je otázka, na kterou budu hledat odpovědi v této knize. Proč je u nás chalupaření tak oblíbené? A jak je možné, že navzdory ne vždy příznivým dějinným událostem se z českého prostředí nevytratilo?

S chalupařením se přímo či zprostředkovaně setkala většina české populace. Trávení volného času v objektech tzv. druhého bydlení je považováno za přirozenou součást životního stylu především městského obyvatelstva. Vlastnictví a využívání chat a chalup se stalo nezbytným prvkem tuzemské rekreace a od 2. poloviny 20. století prošlo několika fázemi. Studium životních příběhů jednotlivých chalupářů chci doplnit pestrou mozaikou faktů vypovídajících o fungování české společnosti v období tzv. normalizace i letech následujících. Chalupaření totiž stále naplňuje každodenní životy značné části české populace a díky vzpomínkám pamětníků můžeme nahlédnout na utváření a proměny životních strategií „obyčejných lidí“.

Mezi odbornou i laickou veřejností převládá kolektivně sdílený názor, že chalupaření se v ČSSR masově rozšířilo až v sedmdesátých letech 20. století jako reakce na tehdejší politickou a společenskou situaci. Chalupaření se obvykle vysvětluje jako uchýlení se do soukromé sféry, kompenzace nenaplněných profesních ambicí či jako náhrada

cestování do zahraničí. Chalupář bývá často (přitom ne zcela oprávněně) vnímán jako společensky neaktivní občan, který prchá před šedou realitou všedního dne a pravidelně se uchyluje do „barevného ráje“ mimo město, kde se oproti rutině pracovního týdne konečně „realizuje“ dle svých představ. Takové vidění problému však není úplně přesné. Vnější podmínky, které nahrávaly zvýšenému zájmu o chaty a chalupy, sice vycházely z tehdejší společenské situace, nicméně popularitu chalupaření nelze interpretovat jen jako útěk do soukromí a nechuť se společensky či politicky angažovat. Pakliže lze nástup tzv. normalizace skutečně vnímat jako jeden z faktorů rostoucího zájmu o chalupaření, musíme rovněž zdůraznit, že moderní počátky fenoménu chalupářství v české historii můžeme sledovat již o dvě desetiletí dříve. Obyvatelé městských aglomerací trávili volný čas na chalupách či chatách i za jiných okolností a z jiných pohnutek, než byl pouhý únik od politického života, o čemž ostatně svědčí i neutuchající zájem o tento typ trávení volného času po roce 1989. Na začátku devadesátých let se chalupaření předpovídal brzký konec: představy o trávení volného času se rychle proměňovaly a finanční náročnost udržování rekreačního objektu narůstala. Využívání rekreačních sídel se z pocho-pitelných důvodů – vlivem tzv. „otevření se světu“ – poněkud omezilo; avšak zanedlouho se vše vrátilo do starých kolejí.

Navzdory veřejností často skloňovanému fenoménu „chalupa“ neexistují vědecké studie, které by se jím přímo zabývaly z hlediska historického či antropologického. Výjimku tvoří práce Hany Librové, která se tématu věnuje již od sedmdesátých let,¹ nebo Jany Duffkové², jež českou zálibu v chataření a chalupaření zkoumá z pohledu sociologie. Jako typickou formu uspokojování vlastních potřeb mnoha obyvatel v období tzv. normalizace hodnotí chalupaření antropolog Ladislav Holý³. V odborné historické literatuře najdeme spíše jen kusé zmínky, vysvětlující tento jev jako jeden z důsledků tzv. společenské smlouvy⁴. Problematikou druhého bydlení a jeho zařazení do

1 Např. Hana Librová: Dva typy druhého bydlení v ČSR. In: *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity*, G 19. Brno 1975; Hana Librová: *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno, Veronica a Hnutí Duha 1994.

2 Např. Jana Duffková: První a druhý domov. Vývoj české záliby v chataření a chalupaření z pohledu sociologie. *Přítomnost*, 2/2002, s. 29–31.

3 Ladislav Holý: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha, Slon 2001.

4 Např. Lenka Kalinová: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989*. Studie z hospodářských dějin č. 12. Praha, Vysoká škola ekonomická 1999; Milan Otáhal: *Opozice, moc, společnost, 1969/1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994;

sféry cestovního ruchu a regionálního rozvoje se dlouhodobě zabývají pracovníci katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty UK.⁵ Chataření z architektonického a estetického hlediska pojednala Veronika Zapletalová⁶.

Neskromným cílem této monografie je tedy alespoň částečně napravit současný stav výzkumu tohoto fenoménu v antropologicko-historické perspektivě, především ozřejmit jeho vliv na každodenní život občanů v Československu před rokem 1989, resp. jeho proměnu v následujících dekádách. Jsem si plně vědoma širě zvoleného tématu, a proto se zaměřím jen na řešení následujících otázek: Jaké vnější podmínky a vnitřní příčiny stály u zrodu a rozšíření fenoménu chalupářství? A proč se zrovna Češi titulují „národem chatařů a chalupářů“, když je kultura druhého bydlení rozšířena i v jiných částech světa?

Při zpracovávání tématu se opírám především o vlastní orálněhistorický výzkum. Skutečnost, že sama pocházím z chalupářské rodiny, měla své jasné výhody i nevýhody: jako „insider“ jsem sice měla poměrně snadnou pozici při navazování kontaktů, na druhou stranu mě téma do určité míry pohlcovalo a nebylo snadné pokaždé si zachovat potřebný odstup. Některé narátory jsem navíc znala osobně, což míru mého zaujetí ještě zvyšovalo. Při interpretaci rozhovorů jsem byla ovlivněna také vlastními zážitky a vzpomínkami z dětství, dospívání a dospělosti. Subjektivní zatížení badatele však nemusí být a není na škodu, navíc se mu dá jen stěží zcela vyhnout; důležité je uvědomit si vlastní východiska a zaujmout k výzkumu reflexivní přístup.⁷

Víkendové trávení volného času na chalupě je běžným konverzačním tématem mezi přáteli, kolegy ze zaměstnání i lidmi, kteří se náhodně potkají na večírku. Každý ví, o co jde. Ať už jsem o obsahu svého bádání diskutovala s kýmkoliv, dotyčnému se na tváři mihl

nebo Milan Otáhal: Dělníci a volný čas v období tzv. normalizace. In: Miroslav Vaněk (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha, Academia 2009, s. 251–283. Jiří Knapík – Martin Franc a kol.: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Praha, Academia 2011, s. 374–377.

5 Např. Ivan Bičík a kol.: *Druhé bydlení v Česku*. Praha, Přírodovědecká fakulta UK 2001. Dana Fialová – Jiří Vágner: Sociogeografické aspekty druhého bydlení a jejich regionální diferenciacie (na příkladu Česka). *Geografický časopis*, 61, 2/2009, s. 107–128. Hana Horáková – Dana Fialová: *Transformace venkova. Turismus jako forma rozvoje*. Plzeň, Aleš Čeněk 2014.

6 Veronika Zapletalová: *Chatařství. Architektura lidských snů*. Brno, ERA 2007, s. 14.

7 Valerie Yow: Do I Like Them Too Much? Effects of the Oral History Interview on the Interviewer and Vice-Versa. *The Oral History Review*, 24, no. 1, 1997, s. 79.

úsměv následovaný více či méně veselými příběhy spojenými s chalupařením. Využití orálněhistorických rozhovorů jako pramenné základny se tedy nabízelo samo. Cílem nebylo zachytit historky „sypané z rukávu“, ale realizovat rozhovory s chalupáři, které by vzpomínky vážící se k chalupě ukotvily do širšího osobního i dějinného rámce.

Práce se opírá o analýzu a interpretaci 32 rozhovorů⁸ s chalupáři a chalupářkami⁹ realizovanými v rozmezí 13 let. Pilotní výzkum jsem uskutečnila v roce 2002¹⁰, největší část rozhovorů byla shromážděna v letech 2007–2009¹¹ a doplňkové rozhovory byly nahrány v roce 2015¹². Nápomocné byly také rozhovory realizované v rámci dalších výzkumů Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR mezi lety 2006–2015.¹³

-
- 8 Nejvíce rozhovorů bylo uskutečněno v Jizerských horách, celkem 13, dále 3 rozhovory na Vysočině, 3 v Jihočeském kraji, 3 na Slovensku, po 2 rozhovorech na Plzeňsku, Trutnovsku, v Orlických horách, Středočeském kraji a po jednom rozhovoru v Ústeckém kraji a v Beskydech. Co se týče vzdělanostní struktury, mezi narátory převažují chalupáři s vysokoškolským vzděláním (celkem 21), 8 narátorů má středoškolské vzdělání s maturitou a 3 středoškolské vzdělání bez maturity či vyučení. Vyrovnané je genderové hledisko, 18 rozhovorů bylo nahráno se ženami a 14 s muži. A co se týče generačního aspektu, bylo pořízeno 11 rozhovorů s narátory nejstarší generace (ročníky 1925–1945), 16 rozhovorů s narátory střední generace (ročníky 1946–1960) a 5 rozhovorů s chalupáři narozenými po roce 1960. Vymezení generací je jen orientační. Někteří narátoři ze střední generace byli například děti chalupářů z padesátých let, zatímco někteří narátoři z nejstarší generace se k chalupě dostali až v pozdějším věku.
 - 9 Někteří narátoři si přáli rozhovor anonymizovat. V rámci zachování rovnováhy jsem se pro účely knihy nakonec rozhodla anonymizovat všechny použité rozhovory. Audio formát i přepisy rozhovorů jsou uloženy ve sbírkách Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.
 - 10 Výzkum jsem uskutečnila v Albrechticích v Jizerských horách, celkem jsem realizovala 8 rozhovorů. Obec se nachází v údolí mezi horou Špičák a Mariánskou horou asi 10 km severozápadně od Jablonce nad Nisou. V době výzkumu měla obec 330 obyvatel, 437 domů, z toho 160 rodinných a 277 rekreačních. V této horské vesnici se již od padesátých let soustřeďuje mnoho chalupářů, je to svým způsobem typická „chalupářská lokalita“.
 - 11 Společenské aspekty chalupářské subkultury při studiu každodennosti v období tzv. normalizace. GA AV ČR, B 800630704.
 - 12 „Malé“ a „velké“ dějiny českého/československého cestování a cestovního ruchu (1945–1989). GA ČR 410/15-08130S.
 - 13 Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interviews. GA ČR 409/02/1156. Průzkum české společnosti v období tzv. normalizace. Biografická vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence. GA ČR 409/06/0878. Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace: životopisná vyprávění. GA ČR 410/11/1352.

Nalézt dostatečný počet vhodných narátorů nebylo obtížné a díky osobním vazbám se také narátory podařilo přesvědčit, aby rozhovor poskytli (přestože jejich první reakce se pohybovala v rovině překvapení). Někteří se nepovažovali za vhodné „objekty výzkumu“¹⁴, protože jsou „jen obyčejní lidé a nejsou ani typičtí chalupáři“, což už samo o sobě signalizuje jisté společenské stereotypy. Zároveň byli všichni naši narátoři (alespoň v určitém časovém období) nadšenými chalupáři, kteří s radostí hovořili o dlouholetém koníčku. Při analýze rozhovorů bylo nutné počítat s určitou mírou idealizace i nostalgie, jež vzpomínky vyvolávaly. Narátoři vypráví své životní příběhy samozřejmě ze současné perspektivy, v níž se odráží aktuální názory na minulé prožitky a která je přirozeně ovlivněna nashromážděnými životními zkušenostmi. Výpovědi narátorů mohou být odposlouchané, tvarované dnešním diskurzem a do jisté míry umělým pohledem na chalupáře – podle toho k nim také přistupuji. Nicméně srovnáním rozhovorů s chalupáři, vedenými v letech 2002 a 2015 (de facto „časosběrným“ způsobem, což byla i určitá výhoda pro interpretaci), jsem zjistila, že některé narativy jsou shodné a stále se opakují. Poměrně dlouhé rozmezí vzniku rozhovorů nijak zásadně neovlivnilo obsah a formu dialogů ani jejich výslednou interpretaci. Je přirozené, že oslovení narátoři měli v době konání rozhovoru kladný vztah ke zkoumanému fenoménu, byli takřkajíc aktivními chalupáři. Navíc téma trávení volného času na chatě či chalupě nevyvolává v českém prostředí „politické“ ani jinak negativní konotace, jež by podle mého mínění mohly podobu rozhovorů ovlivnit. Vzpomínky narátorů mnohem zásadněji formuje jejich aktuální životní situace a role, v níž se jako chalupáři momentálně nacházejí. Další studium rozhovorů pak vedlo k přirozenému vytříbení hlavních vypravěčských linek vhodných pro analýzu a interpretaci. Jaký význam mělo chalupaření pro jednotlivce, rodinu, společnost? Jak vnímali chalupáři sami sebe? Jaký byl obraz chalupářů ve společnosti, resp. jak byl tento obraz ovlivněn populárně kulturním zpracováním (především filmem)? A konečně, jak se pohled na tento „dobový“ fenomén změnil po roce 1989?

14 Podobně se vyjadřovali i narátoři z jiných skupin „obyčejných lidí“, jak se ukázalo ve výše citovaných výzkumných projektech. Srov. Miroslav Vaněk (ed.): *Obyčejní lidé...?! Pohled do života tzv. mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha, Academia 2009, s. 17.

DRUHÉ BYDLENÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Druhé bydlení je v českém prostředí specifické nejen absolutním počtem objektů určených k individuální rekreaci, ale především historickým vývojem a velkým významem v životech jedinců i celé společnosti, které z něj činí životní styl. Pojem druhé bydlení není ve světě jednotně definován,¹⁵ v zásadě vždy představuje objekt určený k individuální rekreaci. Jde o komplex jevů a procesů, spojených s objektem, který je přechodným místem pobytu vlastníka či uživatele. Ten jej využívá převážně k rekreačním účelům.¹⁶ Charakteristické je využívání objektu za účelem rekreace, situování objektu v jiném místě, než je trvalé bydliště, a individuální různorodost v době i periodicitě využívání objektu.

Chalupa¹⁷ je již existující objekt venkovského typu, původně určený pro trvalé bydlení, který byl z různých důvodů (např. změna zemědělské výroby, odchod původních majitelů) vyčleněn z bytového fondu k rekreačním účelům. Důležitou vlastností chalupy je výhoda možnosti trvalého obývání a také její velikost. Většinou stojí chalupa v intravilánu obce, ale jinak také volně v krajině (např. v horských oblastech). Na rekreační chalupy se proměňovaly nejen bývalé zemědělské usedlosti, ale například i nevyhovující sýpky, mlýny, pily, kovárny, stodoly, hájovny apod.¹⁸

15 Více viz Hana Horáková – Dana Fialová: *Transformace venkova. Turismus jako forma rozvoje*, s. 73.

16 Dana Fialová: *Transformace druhého bydlení (v zázemí Prahy)*, disertační práce. Praha, Přírodovědecká fakulta UK 2000, s. 12.

17 Vycházím zde z definice individuálních rekreačních objektů podle Hany Librové. U všech kategorií se mohou vyskytovat výjimky. Viz Hana Librová: *Dva typy druhého bydlení v ČR*, s. 53.

18 Pojem rekreační chalupa a rekreační domek v r. 1971 naše zákony a předpisy neznaly, přestože pojmy již byly vžitě a objevily se i v dotazníku celostátního sčítání

Rekreační chaty jsou naproti tomu přízemní objekty s případným podkrovím, se stanovenou maximální velikostí a jsou určeny výhradně pro rekreaci.¹⁹ Většinou slouží pouze sezónně a vytvářejí vlastní chatové kolonie a osady. Rozsah pobytové plochy i vlastního pozemku chaty omezuje předpis, a těžko se zde tedy může rekreovat větší rodina anebo rodiny přátel.

Pro úplnost je třeba zmínit ještě třetí typ rekreačního obydlí: rekreační domek, což je stavba umístěná zásadně v intravilánu venkovského sídliště s větším stavebním rozsahem, než je možné u rekreační chaty. Svým řešením a provedením jsou určeny výhradně pro rekreační pobyt a v praxi se přibližují spíše chatám. K této kategorii se dají přiřadit tzv. apartmánové domy, které od 2. poloviny devadesátých let 20. století nově vznikají v lokalitách atraktivních pro rekreaci. Chalupaření a chataření se – s ohledem na vykonávanou činnost – podobá ještě zahrádkářská subkultura, která má u nás také dlouholetou tradici.²⁰

Druhé bydlení bylo a stále je významným fenoménem cestovního ruchu „ve vlastní režii účastníků“. Vybavenost českých domácností rekreačním objektem je jedna z nejvyšších v Evropě²¹; pokud však jde o kvalitativní stránku druhého bydlení, ta je naopak v evropském srovnání spíše průměrná.

Ve většině okresů České republiky převládá chataření – zejména v zázemí větších měst, v lokalitách převážně letní rekreace v údolích řek, u rybníků a přehrad – a také jako specifický rys v některých moravských a slezských horských oblastech (např. Beskydy). Chalupaření je typické spíše pro horské oblasti a střední Čechy²².

obyvatelstva, domů a bytů v r. 1970. Pojem rekreační chalupa byl zaveden až v roce 1976.

- 19 Stavební charakteristika: maximální počet podlaží 3, maximální zastavěná plocha 50 m², maximálně obestavěný prostor nadzemní části 230 m³, maximální výměra pozemku 400 m².
- 20 Československý svaz zahrádkářů a ovocnářů byl založen v roce 1957, po roce 1989 se přetransformoval v občanské sdružení čítající v současnosti téměř 160 tisíc členů; <http://www.zahradkari.cz/czs/index.php> [2015-10-27].
- 21 Viz tabulka 1 v příloze.
- 22 ČSÚ. Neobydlené domy s byty podle druhu a důvodu neobydlenosti a byty v neobydlených domech podle velikostních skupin obcí a krajů. Dostupné na <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt-vyhledavani&vyhlText=neobydlen%C3%A9+domy+s+byty+podle+d%C5%AFvodu&bkvT=bmVvYnlkbGVuw6kgZG9teSBzIGJ5dHkgcG9kbGUgZMWvdmd9kdQ..&katalog=all&pvo=ZVCR020> [2014-10-15].

Vývoj druhého bydlení můžeme rozdělit do několika etap²³. První fáze, padesátá léta 20. století a počátek let šedesátých, ještě nebyla charakteristická bouřlivým rozvojem druhého bydlení. Chatová výstavba se rozvíjela v okolí Prahy, Brna, Plzně a postupně v zázemí dalších měst, např. Hradce Králové, Pardubic, Českých Budějovic, většiny okresních středočeských měst, Jihlavy, Prostějova nebo Olomouce.²⁴ V pohraničních oblastech bylo chalupaření spojeno s odsunem Němců. V nedosídleném českém pohraničí (Krkonose, Jizerské hory, Jeseníky, Orlické hory) se menší stavby začaly využívat pro rekreační účely. Tyto regiony nabízely zachovalou přírodu a tehdy ještě dostatečnou nabídku roubenek, které dokonale splňovaly sen o romantické chalupě. První chalupáři dojížděli do horských chalup hlavně z Prahy, Brna a Ostravy. Později se využívaly objekty v malých vnitrozemských sídlech, jejichž samotná existence byla ovlivněna restriktivním střediskovým systémem, který preferoval střední a zejména okresní města, a naopak uměle potlačoval malé obce.

Na konci šedesátých let začíná období rozmachu výstavby individuálních rekreačních objektů, vznikají nové oblasti a centra chatové rekreace. Živelné stavění chat mnohde vedlo k poškození přírodního prostředí, ke znečištění půdy a vody, a proto se jejich výstavba začala regulovat. Vládním usnesením č. 283/1971 se začalo podporovat rekreační využití stávajícího bytového fondu nestřediskových obcí, tj. chalupaření a výstavba rekreačních domků. Mnoho lidí se v této době soustředilo spíše na získání staršího objektu z dochovaného vesnického fondu, který postupně adaptovali na rekreační obydlí. K růstu zájmu o chalupaření a chataření přispěl i rozvoj motorismu, zkrácení pracovního týdne, nemožnost seberealizace v zaměstnání či nemožnost cestovat do zahraničí. Koncem šedesátých let už lze hovořit o chalupářské horečce: chalupaření se natolik rozšířilo, že začala vycházet i odborná literatura nebo třeba tematický časopis *Chatař*. Časopis pro chataře a majitele rekreačních chalup.²⁵

23 Přehled nárůstu počtu rekreačních objektů je zaznamenán v tabulce 2 v příloze.

24 Jiří Vystoupil – Josef Kunc – Martin Šauer – Petr Tonev: Vývoj cestovního ruchu v ČR a jeho prostorové organizace v letech 1990–2009. *Urbanismus a územní rozvoj*, ročník XIII, 5/2010, s. 93–108.

25 Chatař. Časopis pro chataře a chalupáře. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1969–1989. Měsíčník byl zaměřen na teoretickou i praktickou stránku chataření a chalupaření. Velká pozornost byla věnována architektuře chat a chalup (rubriky *Architektura v praxi*, *Kapitoly o architektuře*), redaktoři (většinou architekti) radili čtenářům, jak stavět chaty a citlivým způsobem rekonstruovat chalupy. V rubrice

„Zlatý věk“ druhého bydlení pak trval po celé období tzv. normalizace, kdy se chalupaření a chataření stalo oblíbenou kratochvílí mnoha obyvatel tehdejšího Československa. Rekreační objekty v této době byly téměř nedostatkovým artiklem, přičemž některé rodiny vlastnily takových staveb více.²⁶

Devadesátá léta byla naopak charakteristická tím, že zájem o trávení volného času na chatách a chalupách do značné míry opadl. V novém miléníu se ovšem Češi a Češky vracejí na stará známá místa, v posledních letech se dokonce mluví o nové „invazi“ chalupářů na český venkov.²⁷

Chalupaření se rozvíjelo za jiných okolností a podmínek než chataření, což oběma typům vtisklo specifický ráz. Odlišnosti mezi chatařením a chalupařením jsou patrné i z hlediska architektonického, urbanistického a krajinářského. Hlavní rozdíl mezi chalupařením a chatařením spočívá v umístění objektů v prostoru, které se následně odráží v dispozici chalupy či chaty a v konečném důsledku i v samotném způsobu života jejich uživatelů. Doposud jsem se soustředila na rekreační objekty, nyní přesunu pozornost na jejich majitele.

Chataři a chalupáři nejsou a nikdy nebyli homogenní skupinou, což je dáno nejen podstatou stavebních objektů, ale v kontextu mého výzkumu především odlišnými zájmy víkendových rekreatantů (včetně způsobu trávení volného času). Rozdíly existující mezi oběma skupinami ostatně vnímali i samotní jejich zástupci, když se například v časopise *Chatař* takto vymezili: „My chalupáři vítáme, že na nás nezapomínáte. Není správné, že chataři se časopisu dožadují jen pro sebe, vždyť obojí – chata i chalupa [–] slouží ke stejnému účelu – k rekreaci. Je proto velmi sobecké činit si nárok na časopis, který by

*Udělejte si sami se objevovaly návody a tipy na výrobu konkrétních věcí potřebných k životu v rekreačním objektu. Oblíbená byla rubrika *Pojďte s námi na návštěvu*, v níž své druhé bydlení prezentovali jak „obyčejní“, tak tehdy slavní chataři a chalupáři.*

- 26 Dvě rodiny v mém výzkumu vlastnily a využívaly zároveň dva objekty druhého bydlení.
- 27 Např. Marta Fenclová: *Luftáci jako stavaři a zemědělci. Česká vášně začíná novou invazí*, 23. 8. 2015. Dostupné na http://bydleni.idnes.cz/chalupa-a-chata-01f-dum_osobnosti.aspx?c=A150818_164530_dum_osobnosti_web [2016-08-08]. Vladimír Ševela: *Invaze chalupářů. Co se stane, když Pražáci zaplaví českou ves*, 23. 7. 2013. Dostupné na http://bydleni.idnes.cz/rekonstrukce-chalupy-0uc-dum_osobnosti.aspx?c=A130723_143726_dum_osobnosti_web [2016-08-08].

měl sloužit oběma. My si přečteme se zájmem všechno, jak se říká[,] od A až do Z a všechno se nám líbí. Proto na nás chalupáře nezapomínejte.“²⁸

V převážně neodborném diskurzu zaměřeném na chataře a chalupáře se téměř čtyři dekády prosazují určité stereotypy, které si ovšem často protirečí. Jeden z existujících pohledů vnímá chataře jako individualisty, kteří se uzavírají na své chatě, kdežto chalupáři jsou považováni za součást vesnice, za občany aktivně se zapojující do života komunity. Zatímco druhý názor jej prezentuje jako společenského tvora: chatař obdivuje romantiku Divokého západu a trampingu, spokojí se s menším prostorem, rád se druží a v chatové kolonii se oddává společenskému životu. Naproti tomu chalupář platí za individualistu, který má tendence se od okolí izolovat a za čerstvě natřeným plotem svého víkendového království si budovat iluzi dokonalého venkovského života zašlých časů s atributy, které skutečný venkovský život ani mnohdy neměl.

Chalupáře můžeme chápat jako udržovatele původní venkovské architektury a zároveň jako „estetické naivky domnívající se, že zeď ověšená kdejakými kolesy kdysi dávno odpadlými od žebříňáků a prastarými valchami doplněnými čerstvě nalakovaným trakařem nenuceně sloužícím jako květinový stolek dodává jejich víkendům rustikální autenticitu a jejich chalupě uměleckou hodnotu“.²⁹ Někteří chalupáři se snažili provozovat „prostý venkovský životní styl“, reálně existující především v jejich představách. Jiní se vžívali do role „zachránců chalup“ a projevovali jistou nadřazenost nebo zdůrazňovali šlechtetnost svého počínání. Nalezneme i takové chalupáře, kteří si na chalupě vybudovali skutečně druhý domov, v němž našli nejen od-reagování od městského způsobu života, ale také svůj vlastní prostor.

Můj několikaletý výzkum byl primárně zaměřen na chalupářskou subkulturu, nicméně chatařská tematika jím přirozeně také postupovala. Společenské vazby chatařů a chalupářů sice analyzuji optikou chalupářů, nicméně někteří z narátorů byli část života i aktivními chataři.

Výše naznačené rozdíly mezi chatařením a chalupařením můžeme spatřovat ve způsobu trávení volného času i v tom, jak se zapojují do společenských vazeb. Ze sociologických průzkumů uskutečněných

28 *Chatař*, 2/1970, s. 29.

29 Jana Duffková: První a druhý domov. Vývoj české záliby v chataření a chalupaření z pohledu sociologie, s. 29.

na přelomu šedesátých a sedmdesátých let³⁰ plyne, že chataři uváděli jako hlavní motiv pro chataření potřebu pobytu v přírodě, klidu, samoty a rekreace pro děti. Také u chalupářů byla na prvním místě potřeba odreagování se od způsobu života ve městě, dále obytné prostředí budované podle vlastního vkusu a představ.³¹

U obou skupin hrála roli i jistá potřeba romantiky, kterou dříve naplňovala tramská chata; s rozšířením chatových osad se však romantika během let pozvolna vytrácela, a tím pádem se transformovala i její potřeba.

Rozdílné motivace chalupaření a chataření se odrážely ve způsobu využití volného času. Chataři se po dokončení stavby spíše věnovali výletům do přírody, sportu a podobně, zatímco chalupáři trávili čas manuální prací. Oba typy se určitě v mnohém překrývají, ale na rozdíl od chatařů téměř všichni chalupáři mluvili o kontinuálních a stále se opakujících činnostech, které je na chalupě nutné vykonávat. Několikrát se v rozhovorech opakoval udržovaný stereotyp lelkujícího chataře, který se na chatě oddává zahálce, zatímco chalupář se „lopotí“ od rána do večera.

No, tak asi vím, jaký je rozdíl mezi chatou a chalupou podle mě. Na chatu se lidi chodějí rekreovat a na chalupu se jezdí dělat. Protože když je chalupa stará, tak chce pořád práci, je to věčně koloběh, že se musí něco spravovat a vylepšovat a pořád dokola. Jen doufám, že děti tam budou jezdit a furt dělat a dělat. I když už doba je jiná, teď jsou zájmy úplně jiné.³²

Chalupáři, zcela pohlceni svou chalupou, se v mém výzkumu často stylizovali do role „mučedníků“, kteří musí být „zapřaženi“ v práci, a paradoxně si mnohdy neuvědomovali, že ji dělají dobrovolně, v důsledku svého vlastního vědomého rozhodnutí, ačkoli v okamžiku nabytí chalupy patrně nepředvíдали, nakolik je rekonstrukce domu zaneprázdní. Přesto se většina chalupářů shodla na tom, že fyzické námaze navzdory by nevolili jinak. Seberealizační prvek je velmi silný.

30 Jde o ostravský výzkum Evy Librové *Výzkum chat a chataření na Ostravsku z roku 1969*, disertační práci R. Boudné *Chatová a zahrádkářská rekreace z roku 1974* a terénní průzkum Hany Librové *Výzkum kulturních proměn a životního stylu v jihomoravském pohraničí*. Více viz Hana Librová: Dva typy druhého bydlení v ČR, s. 54.

31 Hana Librová: Dva typy druhého bydlení v ČR, s. 55–57.

32 Rozhovor s paní E. K. vedla Alžběta Polzová, únor 2008.

Přemýšlela [jsem o rozdílu chata a chalupa], to samozřejmě. Ale tohle je chalupa přes sto let stará a já bych chatu nechtěla mít. Tohle je takový ten způsob, neříkám, že mě to vždycky baví, já nechci, aby z toho byl dojem, protože když tam proběhne dvacet lidí a nakonec je na mně, abych to uklidila všechno, být mi spousta lidí pomůže, tak si někdy říkám: „Kristepane, já tady makám, makám na chalupě furt, jak blbec dokolečka.“ Ale furt mi to za to stojí.³³

Další podstatný rozdíl mezi chalupáři a chataři je v míře zapojení do místního společenství. Většinou byly chaty postaveny mimo vesnickou zástavbu, chataři tudíž nepřicházeli – kromě náhodných setkání v obchodě a v hostinci – s venkovskými obyvateli do styku. Místo toho pěstovali sousedské vztahy mezi sebou navzájem, byť ani to nebylo pravidlem. Podle výzkumu Evy Librové na Ostravsku z roku 1969 jen polovina chatařů znala své sousedy.³⁴ Dispoziční řešení chaty navíc neumožňovalo dlouhodobé návštěvy příbuzných či přátel, jak bylo běžné na chalupách.

Společným rysem pro obě skupiny rekreatantů byla dočasná změna životního stylu, jež spočívala v pravidelném odstříhnutí se od městského způsobu života. V mém výzkumu dostali prostor jen chalupáři a chalupářky, z čehož pramení následující jednostranný pohled na zkoumanou problematiku.

Chalupáři se vůči chatařům ve své většině vymezovali a v rozhovorech akcentovali jistou „morální“ převahu. Narátoři byli a jsou na své chalupy pyšní, někteří dokonce chatami okázale opovrhovali a tvrdili, že chatu by nikdy nechtěli. Podobné názory se tu a tam objevovaly i v časopise *Chatař*. Například v rubrice *Pojďte s námi na návštěvu* se čerstvého majitele chalupy, bývalého dlouholetého chataře, redaktori časopisu ptali, zda se lépe cítí v chalupě než v chatě: „Chatu už bych nechtěl. Chalupa má v sobě něco zvláštního, osobitého, zabydlenějšího. Je tu klidnější, a přitom jakoby vzrušenější atmosféra – snad proto, že si tu představujeme dlouhou řadu osob, které v ní prožily za těch 150, možná i 170 let šťastné i nešťastné okamžiky svého života. O jejich osudech se už nedozvíme, chalupa na věky uchová své tajemství.“³⁵

33 Rozhovor s paní M. V. vedla Jitka Kybalová, duben 2009.

34 Hana Librová: Dva typy druhého bydlení v ČSR, s. 57.

35 *Chatař*, 4/1978, s. 82.

Pocit určité nadřazenosti prosakuje i ve vyprávěních našich nátorů. Chalupáři sami sebe skutečně většinou hodnotí pozitivněji a takové hodnocení úzce souvisí s motivem „záchranu chalupy“. Jak ale poznamenává Jana Duffková, v současnosti tomu už tak zdaleka není, „protože na řadě míst jsou vidět tendence ke splývání chataření a chalupaření. Je pak těžké říci, že toto je chata a toto chalupa.“³⁶

Na chataření je často pohlíženo velmi kriticky jako na „nešvar hyzdící krajinu“. Nezbyvá než souhlasit s Veronikou Zapletalovou, že „v porovnání se současnou likvidací krajiny průmyslovými zónami, reklamami a shluky staveb podnikatelského baroka byla invaze chatařů téměř neškodná“.³⁷ O určitém pocitu „ztracení krajiny“ často hovořil i Václav Havel: „Uvědomuji si například, jak ohromně se zvětšila plocha našich měst během posledních patnácti let, především Prahy. Možná, že její území je o třetinu větší jen proto, že kolem jsou rozlehlé sklady, mezi nimi prázdné plochy, parkoviště a samozřejmě množství supermarketů. A nejde mi o boj proti obchodním domům jako takovým, ale o úctu ke krajině a o necitlivé zacházení s ní. Je to projev pýchy. Cítíme, že těm, kteří tyto vesměs jednopodlažní budovy staví, je úplně jedno, jestli Praha bude jedenkrát tak veliká, jak byla, a jestli nepřeroste v aglomeraci, která posléze zaplní celou zemi. A tím upozorňují na urbanistický aspekt životního prostředí.“³⁸

V citlivém využívání rekreačních objektů a jejich okolí se však mohou odrazit i pozitivní hodnoty, např. úcta k zemi, resp. půdě, vhodně zvolené lidské měřítko daných staveb a logické pojetí prostoru i času vůbec.

36 Přepis rozhovoru s Janou Duffkovou v pořadu Historie.cs, díl Utečeme na chalupy, vysíláno 31. 1. 2008. Přepis na <http://www.ct24.cz/textove-prepisy/historie-cs/5073-uteceme-na-chalupu/> [2008-04-08].

37 Veronika Zapletalová: *Chatařství. Architektura lidských snů*, s. 260.

38 Video pozdrav Václava Havla k 3. ročníku konference „Tvář naší země – krajina domova“, 2005; <http://prokrajinu.cz/ARCHIV/> [2016-08-22].